

**QORATEPA SUV OMBORINING PAYDO BO‘LISHI VA UNING XALQ
XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI**

Abdurayimova Oytula Boltatosh qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktranti

e-mail. oytula.ms@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15170001>

Annotatsiya: *Maqolada arid iqlimli O‘rta Osiyoda suv manбайдan oqilona foydalanish borasida olib borilayotgan ishlar, jumladan O‘rta Zarafshon havzasidagi Qoratepa suv omborining paydo bo‘lishi, va uning xalq xo‘jaligidagi ahamiyati keng yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *iqlim, Qoratepa suv ombori, suv rejimi, harorati, yog‘in miqdori, to‘yinish manbai, xalq xo‘jaligi*

Arid iqlimli O‘rta Osiyoning O‘zbekiston Respublikasida suv manбайдan oqilona foydalanish bugungi kunning dolzarb masalalaridan bir hisoblanadi. O‘rta Osiyoda ilk suv omborlarining yaratilish tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Arxeologiyani tarrafiy etishi bilan mintaqadagi yuksak madaniyatdan dalolat beruvchi suv ombori to‘g‘onlari irrigasion tizimlari topildi. Sug‘oriladigan maydonlarni kengayishi, qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish, yerlarning meleorativ holatini yaxshilash va yangi yerlarni o‘zlashtirish, suvdan energetika va boshqa maqsadlarida foydalanish hamda suv oqimlarini rostlashda suv omborlarini tashkil etish yo‘lga qo‘yila boshlandi Shu bilan birga, global iqlim o‘zgarishi, aholi sonining va iqtisodiyot tarmoqlarining o‘sishi, ularning suvga bo‘lgan talabi yil sayin oshib borishi tufayli suv resurslarining taqchilligi yildan-yilga kuchayib bormoqda.

Qoratepa suv omborini qurish ishlariga tayyorgarlik 1970-yillarning boshlarida boshlangan bo‘lib, shu yillari sug‘orishda, suv tanqisligi kuzatila boshlagan edi. O‘tgan asrning 60-yillarida Zarafshon vodiysida tog‘ oldi junslarida ham katta yerlar o‘zlashtirildi. Qurg‘oqchilik yillarida Zarafshon daryosining suvi sug‘orishga yetmay qoldi. Shu sababli tog‘larda yirik soylarda suv ombori qurib, ularning suvidan foydalanish masalasi qo‘yildi.

Biroq, Qoratepa suv ombori qurishda bir nechta muammolar bor edi. Shulardan biri suv ombori hududi ya‘ni suv bosadigan joyda qishloq qabristonining borligi. Xavfsilik nuqtai nazardan qabristonni suv bosadigan bo‘lsa, qabristonni boshqa joyga ko‘chirilishi va shu joy to‘liq tozalanishi kerak, shunday qilinmasa ba‘zi kasalliklar mikroblari yuz yillab yotishi va suvga tushsa va suv bilan oqib chiqib ochiq joyga oqizilsa, shu kasalliklar yana qaytadan tarqalishi mumkin edi. Shulardan vabo kasalligi va Sibir yazvasi edi.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

Ikkinchi muammo suv omborining sharqiy qismida qirg'oqlarini mustahkamlash masalasi edi. Suv omborining shimoliy sharq tomonida Ming buloq nomi bilan ataladigan, yer tagidan qaynab chiqib turadigan ko'p buloqlar bor edi. Bu buloq suvlari suv tagida qolib ketdi.

Qoratepa suv omboriga bitta Omonqo'tonsoy quyiladi. Bu soy Qoratepa va Chaqilkalon tog'lari orasida joylashgan bo'lib, har ikkala tog'ni bir-biridan ajratib turadi. Omonqo'tonsoyning quyi qismida chap tomondan bir nechta katta soylar kelib qo'shiladi. Bular Tersaksoy, Qo'zichisoy va Sevazsoy. Omonqo'tonsoyning suv o'lchagich pastdan yuqori qismining suv yig'gich maydoni 72,4 km kv. Agar Qoratepa suv omboridan boshlab hisoblasak, Omonqo'tonsoyning suv yig'gich maydoni 150 kv.km. dan oshadi.

Qoratepa suv ombori hammasi bo'lib, 1500 gektar yeni sug'oradi. Suv omborining maydoni 120 ming gektar bo'lib, to'g'onning uzunligi 681 metr va balandligi 36 metr. To'g'onning zilzilaga bardoshliligi 8 ball hamda o'lik suv hajmi 0,033 mln metr kub. Shu nuqtai nazardan tog'lardagi soy suvlarini to'plab, suv omborlar qurib, ulardan sug'orishda foydalanish katta ahamiyatga ega. Shu jihatdan tog' soylari suv rejimini, suv sarfini, sel hodisalarini o'rganish ahamiyatli hisoblanadi.

Qoratepa suv ombori Urgut tumani Qoratepa MFY da Qoratepa soy o'zanida joylashgan. 1975-1981 yillar qurilgan va 1981 yilda foydalanishga topshirilgan. Loyixaviy to'liq suv olish hajmi: 17.1 mln.m³ bo'lib, loyihaviy foydali suv olish hajmi: 15.1 mln. m³ ni, o'lik hajmi 0.56 mln. m³, jaddalshgan suv sathi (FPU) 927.3 metr, normal suv sathi (NPU) : 925 metr, o'lik xajmining satxi (UMO): 901 metr, to'g'on uzunligi 720 metr, to'g'onning maksimal balandligi: 36 metr, to'g'on usti eni 6 metr, suv omborining normal suv sathda (NPU) holatidagi suv yuzasi: 1.6 km² ni tashkil qiladi.

Shuningdek, tog' soylarida suv omborlari qurilib, ulardan samarali foydalanilsa, tog' oldi tekisligidan yuz minglab gektar yerlar o'zlashtirilishi mumkin. Bu esa ko'plab kishilarning ish bilan band bo'lishini ta'minlaydi, hamda sug'orishda ilg'or texnologiyalardan foydalanilsa, ya'ni tomchilatib sug'orishdan foydalanilsa, juyak bilan yoqi bostirib sug'orishga nisbatan suv 5-6 marta tejaladi, bu esa sug'oriladigan yer maydonlarini yanada kengaytirish imkoniyatini oshiradi. Hozirgi paytda tomchilatib sug'orish bo'yicha Samarqand viloyatining Qoratepa tog' oldi tekisligida Ohaklik qishlog'i yaqinida 250 gektar yerga tomchilatib sug'orish bilan bog'zorlar tashkil qilingan. Bunda yer osti suvidan va buloq suvidan foydalanilmoqda.

Qoratepa suv ombori havzasining sharoiti O'rta Osiyo respublikalari uchun xos bo'lgan iqlim belgilari bilan xarakterlanadi. Uning iqlimi O'zbekistonning ko'p qismi

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

va Zarafshon rayoni uchun xos bo‘lgan iqlim hosil qiluvchi omillarni o‘zaro ta’siri ostida bo‘lgan.

Zarafshon iqlimi rayoni siklon va antisiklonik jarayonlari xarakterli bo‘lgan g‘arbiy havo massalari ta’sirida bo‘ladi. Omonqo‘tonsoy havzasining hududi o‘zining geografik va termik sharoiti hamda namlanish rejimiga ko‘ra tropikdan tashqaridagi cho‘l zonasiga kiradi. U quyoshli kunlarni ko‘pligi, yozning issiq va qurg‘oqchil bo‘lishi hamda qishni namgarchilik va yumshoq bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Shunga mos ravishda Qoratepa suv ombori havzasi hududining iqlim sharoitini belgilari uning kontinentalligi hisoblanadi. Iqlimining kontinentalligi meteorologik elementlarni, kecha-kunduz davomida, yil fasllari davomida va yil davomida keskin o‘zgarib turishi namoyon bo‘ladi. Iqlimini kontinentalligini asosiy belgisi havo tempereturasining yillik amplitudasi hisoblanadi. Havo temperaturasini yillik amplitudasi, ya’ni eng sovuq oy bilan eng issiq oying temperaturalarini farqi Omonqo‘tonsoy havzasining tekislik qismida Samarqand meteorologik stansiyasining ma’lumoti bo‘yicha 25,6 C ni tashkil etadi. Havo temperaturasining yillik yo‘nalish to‘g‘risidagi to‘liq ma’lumot 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

O‘rtacha oylik va yillik havo haroratining o‘zgarishi

Meteostansiya		I	II	V		I	II	III	X		I	II	Yillik
Samarqand	0,1	,3	,4	3,9	9,5	4	5,1	3,8	8,7	2,3	,7	,4	3,4
Urgut	0,5	,6	,8	2,3	7,5	1,9	4,4	3,0	8,0	1,8	,7	,0	2,2
Omonqo‘ton	0,6	0,9	,3	1,5	6,5	1,3	4,0	2,8	1,9	2,0	,9	,8	1,8

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, absalyut minimal va absalyut maksimal temperaturalarini amplitudasi farqi 68 C ga yetadi. Eng sovuq havo temperaturasi 1889-yilning yanvar oyida -25,7 C ga yetgan. Eng issiq havo temperaturasi 1971-yilning iyul oyida 42,3 C ni tashkil qilgan.

Omonqo‘tonsoyning yuqori qismida ko‘p miqdorda buloqlar va suvli irmoqlar joylashgan. Omonqo‘tonsoyda Shohaksoy qo‘shilgandan keyin uning suvi keskin ko‘payadi. Omonqo‘tonsoyning asosiy to‘yinish manbai yomg‘ir va erigan qor suvlari, hamda qisman buloq suvlari hisoblanadi. Omonqo‘tonsoyni yillik suv oqimini yarmidan ko‘p qismi bahor oylarida oqib ketadi. Bahor faslini aprel oyida Omonqo‘tonsoyni suv oqimi eng ko‘p bo‘ladi. Bu oyda uning suv hajmi sekundiga 3 kub metrgacha yetadi. Bahor fasli oxirida sel hodisalari ko‘p bo‘ladi. Iyul va avgust

oylarida soyning suvi juda kamayib qoladi. Bu vaqtda uning minimal suv xarajati bo'ladi va sekundiga 0,29 kubometni tashkil etadi.

Oylik va yillik yog'in miqdoriga qarab Qoratepa suv omborida suv hajmi doim bir xil miqdorga ega bo'lmaydi. U turli yo'llar bilan kamayib tursa, bu kamayishni suv omboriga qo'shiladigan suv-daryolar keltirib quyadigan suvlar, atmosfera yog'inlari to'ldirib turadi.

Muxtasar qilib aytganda, bugungi kunda butun dunyoda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham jumladan, Samarqand viloyatida ham suv tanqisligi kuzatilmoqda. Shundan kelib chiqib Qoratepa suv omborining xalq xo'jaligidagi ahamiyati yuqori hisoblanadi. Suv ombor uzumchilik va polizchilikda asosiy ahamiyat kasb etadi. Hozirgi suv tanqisligi davrida soy suvlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiq. Chunki, Urgut tumanida yer resurslari katta va suv chegaralangan. Agarda suv omborida to'plangan suvdan sug'orishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanilsa suv 8-10 marotaba tejaladi. Bu esa yangi yerlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulkosimov A., Jo'raqulov X. Закономерности дифференциации ландшафтов Зарафшанских гор и прилегающих равнин. Самарканд-2022.
2. Журакулов Х. “История развития рельефа и природы Юго-Западного Узбекистана в новейшем этапе. // Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 28-жилд. – Тошкент. 2007.
3. Гаппаров Ф.А, Назаралиев Д.В, Мансуров С.Р. Сув омборларидан фойдаланиш – Тошкент 2019 16-20 б
4. Ikramova.M.R. Suv omborlari gidrologiyasi –Тошкент 2019 50-54 б
5. Suhail M., Nazish Khan M., Ravshanov A., Usmanov M. Suitability assessment of wind energy farming in the desert landscape of Zarafshan valley, Uzbekistan. InterCarto, InterGIS, 2024.
6. Fozilov A., Ganiyev Z., Mamajanov R., Jurakulova D., Abdurayimova O. The effect of the Almalyk-Akhangaran industrial zone on changes in the groundwater level of the Ahangaran river basin. E3S Web of Conferences 494, 2024.
7. Muhammadiyev S.A. va boshqalar. Omonqo'ton ona tabiat mo'jizasi. Samarqand, 2007.